

ISSN 1300 - 9672

D.1535

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

Yıl : 1997

Sayı : 4

OSMANLI İSTATİSTİKLERİNE GÖRE TANZİMAT SONRASI ISPARTA'DA SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI ÇÖZÜMLEMESİ

Yrd. Doç. Dr. MUAMMER GÖÇMEN*

Giriş

Osmanlı Devleti, istatistik tutma açısından geçmişte kurulan devletlerin başında gelir. Sınırları içerisinde müslim ve gayri müslim bütün tebaasının gelir-gider, doğum, ölüm, din, mezhep, milliyet gibi ayırdedici özellikleri ile iskan durumlarını içeren kayıtları sistemli bir şekilde tutulmuştur. Bilim dünyasında "Tapu Tahriri" diye bilinen tahrir defterleri bunun en somut örneğidir. Fatih döneminden itibaren tahta geçen her sultan tarafından yaptırılması âdet haline getirilen bu tahrir defterleri, mufassal veya mücmel adı verilen bölümleriyle arşivlerimizde önemli bir kaynak olma durumundadır. Arşivlerimizde Prof.Dr.Halil İnalçık'ın nezareti altında yapılan tasnif çalışmaları bitirilme aşamasına gelmiştir. Bu yapılan çalışmalara ilâveten, klasik dönem için ana kaynak olan "Tahrir Defterleri"nin yanında Tanzimat dönemi için önemli belgelerin başında gelen Temettuat Defterlerinin tasnifi Osmanlı Arşivleri'nde tamamlanmıştır. Günümüzde hisse senetlerinden elde edilen kazancı çağrıştıran Temettu' Vergisi Tanzimat sonrası oluşturulan yeni vergi politikasının ana noktasını oluşturur. Temettû, tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi için kullanılan bir tabirdir. Bu verginin adı daha sonra "kazanç vergisi"ne dönüştürülmüştür. Temettuat defterlerinde kaza, köy ve sair iskan birimleri hane hane alınarak herkese ait şahsî mal varlığı müstakillât ve musakkafât adı altında iki ölçüt öngörülerek hanelerin, emlâk, arazi ve sahip olduğu hayvanât ile kişilerin mensup bulunduğu meslekler ortaya konulmuştur.¹İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 17.747 adet temettuat defteri

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992, s.281, Temettuat sözcüğü için bkz.Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, s.453, MEB. Yayınları, İstanbul 1983

bulunmaktadır. Bu defterler genellikle h.1260-1261 yılları arasında tanzim edilmiştir. Tanzimat'ın hemen akabinde 1844-1845 yıllarında imparatorluğun sağlam bir vergi düzenine oturması için müslim veya gayri müslim bütün vergi mükelleflerinin sayısını ve gelir durumlarıyla, sosyal statülerini bu defterlerde izlemek oldukça kolaydır.

Biz de bu çalışmamızda, Maliye Nezâreti Varîdât Fonu İçerisinde 10118 numarada kayıtlı ML.VRD.TMT/10118 sayılı Temettuât Defterini inceledik. Yüz 'sahifelik bu defterin başlığında şu ibâre vardır:

"Konya Eyaleti mülhakâtından Hamid Sancağı kazalarından Nefs-i Isparta'da mukim reâyanın emlâk ve arazi ve temettuatlarını mübeyyin defterdir."²

Diğer incelenen defter ise, 1256 tarihli cizye defteridir. Bu defterin başlığında ise şu ibare göze çarpar:

"Nefs-i Isparta'daki gayr-i müslim mahallelerin cizyelerini mübeyyin defterdir."³

Her iki defterde de 1840 ve 1844 yıllarında Isparta merkezindeki toplam altı adet gayri müslim mahallenin haneleri teker teker sayılmak suretiyle devletin anılan mahallelerden alacağı vergi ve cizye oranları ortaya çıkarılmıştır. Biz bu defterleri incelerken şu yöntemi takip ettik:

Defterlerde verilen Hristiyan hanelerde oturanların isimlerini teker teker saymak yerine bunların mesleklerinden yola çıkarak gayri müslim yerleşimcilerin sosyal durumlarını ve gelir durumlarını ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca alınam temettuat çeşitlerini de belirtmek sûretiyle ahalinin bunlara ait ödeme gücünü ifade ettik.

1.Tanzimatı Doğuran Sebepler

Kaba bir tarifile Türkiye için batılılaşma serüveninin Tanzimatla başladığı bilinir. Fakat bunu kesin bir şekilde söylemek mümkün değildir. Toplumlardaki değişimler öyle birden ortaya çıkmaz. Değişimler tedrici bir şekilde oluşur. Vakanüvistler tarafından "Tanzimat-ı Hayriyye" diye ifade edilen bu hareketin önemli ardılları vardır. Önemli bir gazâ devleti olan Osmanlı, seferlerinden artık

² BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul), ML.VRD.TMT/10118, Tarih:1260-1261

³ BOA. ML.VRD.CMH/26, Tarih:1256

muhteşem zaferlerle dönmemeğe başlayınca kendi içine dönmüş ve bunun sebeplerini araştırmaya koyulmuştur. Öncelikle sorunların zihniyetten değil de ordunun iyi yetiştirilmemesinden kaynaklandığı sonucuna varılmış ve ordunun iyileştirilmesi için dışarıdan yabancı askeri uzmanlar getirilmiştir.

"Bu umumi düşüncenin tesiri altında Selim III devrine kadar Avrupa'dan mülhem olarak yapılan ıslahatın ağırlık noktasını askeri saha teşkil etmiştir. Zaman zaman Avrupa'dan mütehasıslar getirildi. Bilhassa Halil Hamid Paşa'nın sedareti zamanında daha geniş bir ıslahat programı yapıldı."⁴

III.Selim ve II.Mahmud dönemlerinde ıslahat çalışmaları artarak devam etti. Fakat daha radikal tedbirlerin alınabilmesi için 1839'da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu Tanzimat'ın resmi başlangıcı olarak kabul edildi. Aslında Tanzimat Fermanı'nın yürürlüğe girmesinden önce Sultan II.Mahmud devri Tanzimat ruhuna esas teşkil etmiştir. Tanzimatla ilgili en ciddi eseri yazmış olan Engelhard bu duruma kitabında şöyle işaret eder:

"İdâre-i sâbika adetâ yeniçerilerin mevcûdiyeti ile kaim olduğundan bu ocağın ortadan kalkması üzerine Devlet-i Aliyye'nin hemen bil cümle kavânîn ve mevzuatında tadilat husûle getirecek luzûm-ı müstacel ve mübremî baş gösterdi ki bu hal Türkiye'nin bir kat daha buhranlı bir mevkide kalmasını intâc eyledi."⁵

Bu arada devlet mâlî yapıyı düzeltmek için 1838'de İngilizlerle 1839'da da Hansa şehirleri denilen Hamburg, Bremen, Lubeck'le 1840'da İsveç ve Norveç'le 1841'de ise Almanya ile ticaret ve iktisâdi işbirliği anlaşmaları imzaladı. Bu anlaşmalardan sonra imparatorlukla ticari ilişkisi olan yabancı tüccarların sayısı süratle çoğalmış ve yerli tüccarlarla olan malî ihtilaflar gittikçe artmıştı.⁶

2.Tanzimat Sonrası Alınan Mali Önlemler

Öncelikle adil bir vergi düzeninin yerleştirilmesi için ahalinin yoksullaşmasına neden olan iltizâm usulü kaldırıldı. 1840 yılından

⁴ İslam Ansiklopedisi "Tanzimat" C.11, (Yazan:A.Cevat EREN) s.712

⁵ Engelhard, **Türkiye ve Tanzimat**, (Çev:Ali Reşâd) İstanbul, 1317,s.16; Ayrıca bkz;Enver Ziya Karal" Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri (1718-1839) **Tanzimat I**, İstanbul 1940, s.13

⁶ İ.A, Tanzimat md., c.11, s.722

sonra her bölgenin toprak mahsulüne ve ticari konumuna veya ödeme gücüne göre emvâl ve akârî göz önüne alınarak yeni vergiler ihdâs edildi. Uygulanan malî liberalizasyon programı devam ettirildi. Angarya usulü kaldırıldı. Uzun zamandır şikâyet konusu olan cizye meselesi yeni bir nizama bağlandı. Cizye toplamakla görevli cizyedârliklar ilgâ edilmiş maktû bir şekilde yerel kocabaşılar marifetiyle cizyenin toplanması bütün imparatorluğa teşmil edilmişti. Daha sonra cizye hakkında Avrupa matbuatının aleyhdeki yayım üzerine 1856 Islahat Fermanı ile cizye kaldırılmış bunun yerine bedel-i askeriye ve tahvil alınması sistemi ikâme edilmiştir. Devletin mâli yapısının düzeltilmesi için her şeyden evvel emlâkin ve vergi mükellefinin ciddi bir şekilde tespiti gerekiyordu. Bunu yapabilmek için daha II.Mahmut döneminde köy ve mahalleler için muhtarlık ve kocabaşılık teşkilâtı kuruldu.⁷ 1831 yılında Anadolu ve Rumeli'de erkek nüfusun ciddi bir biçimde sayımı yapıldı. Bu sayımda Hamid Livası Anadolu Eyaleti içinde yer almaktadır. Bu nüfus istatistikleri gerekiyordu. Çünkü klasik devrin memleket tahrirleri eskimişti ve bilgi verecek durumda olmaktan uzaktı. 15. ve 16. yüzyıllardan beri memleket tahriri çoklukla eski defterlerin aynısıyla kopya edilmesi demektir.⁸

3. Tanzimat Öncesi ve Sonrası Isparta Merkezi

1831 yılındaki nüfus sayımında Anadolu Eyaleti'ne bağlı olarak zikredilen Isparta, Tanzimattan sonra mülki idarede yapılan değişikliklerle klasik Anadolu ve Rumeli Eyaleti ayırımı terkedilmiş ve Anadolu'da vilayet konumunda olan yeni eyalet merkezleri oluşturulmuştur. Isparta'da da Hamid Livası adı altında Konya Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1835 yılında yürürlüğe giren yeni sistemde Isparta'nın 14 kaza, 12 kasaba ve 316 mahalle ve köye sahip olduğu görülmektedir. Nefs-i Isparta diye bilinen Isparta merkezinde 28 mahallenin bulunduğu ve bu mahallelerden altısının gayr-ı müslim tebedan olduğu ve toplam 2480 hanede 6452 nüfusun yerleşmiş olup bu yerleşimcilerin ağırlıklı olarak esnaflık ve zanaatkarlıkla geçimini temin ettiği görülmektedir.(M.Fehmi "Yüz Sene Evvel Isparta" ÜN,

⁷ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı" **Belleten**, 34/135 1970, Ankara, s.409-420; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 1987, s.38

⁸ İlber Ortaylı, **a.g.e**, s.38; Fazıla Akbal "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimât ve Nüfûs" **Belleten**, 15/60, s.617-628

cild:1, Eylül 1934, S.4, s.67-68) 10.Hicri asır (929/1522) da yapılan bir tahrirde ise merkezde bulunan onyediyedi(17) mahallenin ismi verilmektedir. Bu mahalleler ise şunlardır:

"Çeribaşı, Debbağlar, İskender, Cami, İğneci, Kırşaklar, Geyran, Mescid, Feyzullah, Hisarefendi, Sülü, Karaağaç, Hocaoglu, Hocaoglu Mescidi, Dere, Yenice, Doğancı."

19. Yüzyılın başlarına geldiğinde nüfus yönünden merkezde büyük patlamalar ve gerilemeler olmadığını görüyoruz. Sadece 17.yüzyılda Celalî Katircioğlu'nun isyanı esnasında şehirde nüfus itibariyle azalmalar olduğu ve halkın güvenlik için değişik yerlere gittiği bilinmektedir. Can güvenliğinin sağlanması ve yeni iskanlarla Isparta şehir nüfusunda gözle görülür bir artış olmasına rağmen aradan geçen yüzyıllar göz önüne alındığında bu nüfus hareketleri normal seyrinde sayılmalıdır. 182 numaralı Isparta Şerhiye Siciline göre 1820'li yıllarda merkezde 29 mahalle bulunmakta bunlardan 6 (altı) tanesi de gayri müslim mahallesi olarak gözükmektedir.¹⁰

Bu mahalleler şu isimlerle bilinmektedir:

"Temel, Çavuş, Karaağaç, Kemer, Emre, Bilâzâde, Hacı Elfi, Cami-i Atik, Çelebiler, Hocaâde, Fazlullah (Feyzullah), Yenice, Keçeci, Değbağhâne, Sülübey, Hisarefendi, Hacı İvaz, Doğancı, Şih, Tekye, Dere, İskender, İnneci (İğneci), Germiyan, (1522 tarihinde Geyran olarak anılmakta olup, bugün de yaşlılar tarafından Geyran olarak bilinen köy adı mevcuttur.) Ören, Ermeniyan, Cedîd, Saçmacı, İlisucu

Aslında yukarıda zikredilen mahalle isimlerini onomastik ve toponomastik bilimleri açısından teker teker incelenmesi bölgenin tarihi açısından büyük faydalar sağlayacaktır. Yer isimlerinin tamamen Türkçe isimlerden oluşması bölgemizin çok eski bir Türk bölgesi olduğunu açıkça bize gösterir.

⁹ ÜN Dergisi, c.7, s.73-74, Nisan Mayıs 1940, s.1011

¹⁰ Nuri Köstüklü, 1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye, Konya 1993, s.14; Anılan tarihlerde mahalle sayısını Böcüzâde 28 olarak vermektedir. Bkz; Böcüzâde Süleyman Sami, Kuruluşundan Bu güne Kadar Isparta Tarihi, İstanbul 1983

IV. Isparta'da Gayri Müslim Mahalleleri ve Sosyal Durumları

1260(1844) yılında Isparta merkezinde toplam altı mahalle Hristiyan olarak gözükmetedir. Bu mahalleler şunlardır:

Hristiyan Mahalleleri:

1. Çavuş Mahallesi : Rumlarla meskûndur.
2. Temel Mahallesi : Rumlarla Meskûndur.
3. Kemer Mahallesi: Rumlarla Meskûndur.
4. Emre Mahallesi : Rumlarla Meskûndur.
5. Ermeni Mahallesi : Ermenilerle Meskûndur.
6. Ermeni Mahallesine mülhak gezen Elekçiyân(Kıptın Mahallesi.)

4.i. Çavuş (Çavuş) Mahallesi

Bugün mevcut olmayan bu mahalledeki Rumlar mükellef olarak temettuat defterinde 162 hane olarak görülmektedir.¹¹ Bir numaralı hanede mahalle papazı Yani'nin ismi verilmekte, kendisinin amel-mânde (işsiz-güçsüz) olduğu ve oğlu Esber'inde bohçacılık sanatını icrâ ettiği ve yıllık temettuatının 2635 kuruş olduğu görülür. Temettuat miktarına katıldığında bu oran Yani'nin gayr-i menkulunun çok olduğu açığa çıkar. İki numaralı hanede ise diğer papas Andre vardır. Vazifesi icabı vergiden muaf olduğu ve yıllık temettuatının 54 kuruş olduğuna bakarsak fazla malının olmadığı bir gerçektir. Ayrıca bu mahallede alınan temettuat neveleri de şöyle zikredilir;

"Zahire, bargir-i re's (beygir), merkeb-i re's, ticaretler temettuatı, dükkan, bağ-ı dönüm, bağcılık, halifelik, bahçe-i dönüm, katır, akçe faizi, sanat temettuatı, şakirtlik, küçük ve büyük baş hayvan temettuatı"¹²

Mahalleden istenilen toplam temettuat 165.435 kuruş, tarhedilen vergi ise 13.380 kuruştur. Toplam 162 haneden 7 hanesinin hiç bir malının olmadığı ve şunun-bunun ianesiyle geçindiğini defterden görüyoruz. İki hanede mukim kişilerin de emlâk cinsinden

¹¹ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında" İÜEF.Tarih Dergisi, c.32, 1979 İstanbul, s.331-348

¹² BOA, ML.VRD.TMT/10118, S.1-29

bir şeyleri olmadığından temettuât alınamamıştır. 11 nolu hanede kayıtlı Mirnas oğlu Ayvaz çocuk olduğundan vergiye tabi olmamıştır. 134. Hanede kayıtlı Berim oğlu Akteme'nin de mahalle kahyası olduğu zikredilir. 162 hanede kayıtlı mükelleflerin meslekleri ise şöyle dağılım gösterir:

Papaz:3, Tüccar:9, Boşacı:38, Duvarcı:11, Kuyumcu:14, Hizmetkâr:5, Çarhçı:11, Terzi:15, Amele:17, Tüfenkçi:1, Basmacı:1, Avrupa Tüccarı:4, Revgancı(Yağcı):2, Çocuk:4, Mecnûn:2, Körükçü Halifesi:1, Çulcu:5, Helak Olan:2

Bu mahallenin gelir seviyesinin oldukça yüksek olduğu görülür. Mahallede dört Avrupa tüccarının bulunması zenginliğe delâlet eder. Özellikle 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Anlaşması'ndan sonra İngiliz Kumpanyaları veya onların yerli mümessilleri Ege kıyıları ile İç Ege'de hızla artmıştır. 1832 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz Arundell, Afyon tüccarı İzmirli Bali'nin Isparta'da kendilerine yardımcı olup, kalacakları yeri bu tüccarın bulduğunu söylemesi¹³ bu eğilimin önceden başladığını gösterir. Bölgede ticari bir geleneğin olması daha eski yıllara dayanır. Isparta havzasını incelediğimiz defterlerden yaklaşık 300 yıl önce Nefs-i Hamid Pamuk İpliği Bugası'na ait damga resminin yıllık teklifât miktarının h.930/1523 yılında 39.021 akçe iken h.1070/1659 yılında bu oranın yılda 313.000 akçeye ulaştığını görüyoruz.

Bu kayıtlar pamuklu üretiminin Ege bölgesi dışında oldukça yaygın olduğunu gösterir. 17.Yüzyılın başında ise bu gelirin 520.000 akçeye çıktığı da görülmüştür. Katırcıoğlu'nun İstanbul'dan bağımsız bir şekilde Hamideli'ni yönettiği sıralarda bu gelirler düşmüştür. Üretimde bir azalma olmamasına rağmen yalnızca İstanbul'a gönderilen vergi de düşme olmuştur. Kanuni döneminde Anadolu'daki en önemli üç dokuma merkezi Hamid Karaman ve İçel'deki Gezende kasabasının olduğu toplanan vergilerden anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu yıllarda bölgenin diğer bir gelir kaynağı ise Boya ve Boyahane gelirleriydi. Tokat, Çorum ve Merzifondan sonra önemli boya merkezlerinden biri Isparta'ydı. Hatta Hamidoğulları Beyliği esnasında Eğirdir, Gönen ve Uluborlu'da boyahanelerin bulunduğu bilinmektedir. 16.Yüzyılda

¹³ Hikmet T.Dağlıoğlu "Isparta Vilayeti için Yazılmış Ecnebi Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler" **ÜN Dergisi**, Cild:2, S.13, Nisan 1935, s.178-181; Ayrıca Bkz; Arundell, *Asia Minor*, 2 Cild, London 1834

¹⁴ Süreyya Faruki, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993, s.163-166

tüccarın köylülere hammadde dağıtarak kendi hesabına üretim yaptırdığı uygulamalara Anadolu'da sadece Bursa yöresiyle, Hamid Sancağı gibi ticarileşmiş mıntıklarda rastlanıyordu.¹⁵ Devlet eliyle oluşturulan bu ticari zihniyetle ortaya çıkan hasıla daha iyi değerlendirilmek üzere mahallede mukîm kuyumcular tarafından artırılıyordu. Bu mahallede 14 kuyumcunun varlığı halkın elinde ciddi oranda bir paranın olduğunu gösterir. Dokuma işleriyle uğraşan bohçacı, basmacı ve astarcıyı topladığımızda ortaya çıkan 40 mükellef neredeyse mahallenin üçte birinin tekstil pazarından geçindiğini gösterir. 16. Yüzyılda İspanyolların Amerikayı keşfinden sonra Osmanlı ülkesine giren ispanyol gümüş royalleri ve gurus-ı esedî denilen ayarı düşük Hollanda altınlarının +tesiriyle önce İspanyanın ardından Osmanlı devletinin geçirdiği enflasyon ve iktisâdi bozukluğun¹⁶ oluşturduğu kargaşanın bir benzeri de 1786 sonrası Avrupa'da dokumacılıkta fabrikasyon usulüne geçilmesiyle bol miktarda üretilen mallar Türkiye pazarını da istilâ etmiş ve yerli sanayimiz yerli sanayimiz buna ayak uyduramayınca incelediğimiz defterin tanzim tarihinden 24 yıl sonra 3600 olan el dokuma tezgahı Isparta'da 1868 yılında 30'a kadar düşmüştür. Bu trajik düşüş Isparta'nın yerel ekonomisini ve iktisâdî hayatını felce uğratmıştır.¹⁷ Isparta dokumacılığının bu ani düşüşü karşısında Osmanlı idaresi nasıl Tesalya'daki Ambelakialıların tükenmesine göz yumduğu gibi Isparta içinde hiç bir şey yapmamıştır.

Mahallenin 1 ve 2 nolu hanelerine kayıtlı papazlardan bahsetmiştik. Isparta Pisidia Piskoposluğu diye bilinen dini mahfilin de merkezidir. 2 Muharrem 1237 tarihli bir beratta Antalya ve Isparta havalisi Metropolitliği El-Mesih Berasmus adlı bir rahibe verilmiştir. Hatta buradaki metropolitlerin Ortodoks Patrikliğine nakl edildiklerini de bu berattan anlıyoruz.

Bölgenin eğitim düzeyinin de yüksekliği dikkatimizi çeken diğer bir unsurdur. Konya Vilayeti'nde açılan 23 İlkokul ve 5 Ortaokulun yarından fazlası Hamid Sancağında bulunmaktaydı. Bu da gayr-i müslim reyanın yüksek düzeyde bir eğitim olanağına sahip olduğu ve bunun yarattığı fırsatlarla ticarete Müslümanlara göre

---

¹⁵ Faruki, a.g.e., s.186-191

¹⁶ Halil İnalçık, "V.Beynelmîlel dnomastik İlimler Kongresi" **Belleten**, XX.Cild, S.78, Nisan 1956, Ankara, s.223-236

¹⁷ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1959, s.47

hakim bir mevkie geçtiğini gösterir.¹⁸ Reayanın durumunun iyiliğini daha ileriki yıllarda -1885 yılında- Isparta'yı gezen bir seyyahın notlarından anlıyoruz. Rum milletine mensup gençlerin Mora usûlü süslü ve işlemeli elbiselerle sokaklarda dolaştığını anlatıyor.¹⁹ O yıllarda Anadolu'nun değişik yerlerindeki sefalet göz önüne alınırsa gençlerin süslü-püslü elbiselerle dolaşması halkın refah seviyesini açıkça gösterir.

4.ii. Temel Mahallesi

Toplam 137 hanesi bulunan bu reaya mahallesinin hem nüfus olarak hem de gelir durumu itibariyle Çavuş Mahallesi büyüklüğünde olmadığı görülür. Mahallenin 1 nolu hanesinde Papaz oğlu Bohçacı Kıryos oturmaktadır. 2 ve 3 nolu hanelerde ise Papaz oğlu Ayvaz ve Corci oturmaktadır. Ayvaz'ın öldüğü ve geride bıraktığı oğlu küçük olduğu için vergiden muaf olmuştur. 10 numaralı hanede bulunan Kiraz Vasili oğlu Ayvaz, Derâliye'de (İstanbul'da) Sandalcı Halifesi olarak çalışmaktadır. Bu da bize gösteriyorki mahallenin İstanbul'la oldukça ilişkili bir yapıda bulunduğu ve orada kendilerine gelir temin etmektedirler. Yekün 10 hanede emlake dair bir şey bulunmamaktadır. Bu haneler onun bunun yardımıyla geçinmektedir. Borçları yüzünden 67. Hanede kayıtlı Filos oğlu Harbeni Muğla-Milas'a, 73. Hanede kayıtlı Pandili oğlu Topal Yani'de Elmalı'ya firar etmişlerdir. Mahallede meskun hanelerin mesleklerine göre dağılımı şöyledir:

“Bohçacı: 38, Tüccar:21, Yapıcı:4, Terzi:17, Çerçi:19, Astarıcı:2, Yağcı:1, Değirmenci:2, Kiracı:1, Helvacı:1, Daskalos:1, Amele:10, Hizmetkar:1, Kuyumcu:2, Hakim:2, Mecnûn:1, Mefkûd:1, Çocuk:3, Helâk:2, Yetim:1.

Mesleklerden hareketle mahallenin büyük bir kısmının yine tekstil sektöründe çalıştığını görüyoruz. Fakat bu mahallede iki kuyumcunun olması para ticaretiyle Temel'de az uğraşıldığını, daha çok dokumacılık ve yan faaliyet kollarında mahallenin sivrildiğini anlıyoruz. Ticari büyüklük açısından Hıristiyan reayânın ikinci önemli mahallesidir. Bu mahallede temettuât olarak 163.685 kuruş toplanmasına karar verilmiş ve yıllık vergi olarak ta 13.380 kuruş tarh edilmiştir.²⁰

¹⁸ Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, (Çev:Devrim Evcı) Ankara, 1997, s.254

¹⁹ Süleyman Şükrü Bey, *Seyahat-ı Kübra*, Petersburg 1907, s.56

²⁰ BOA. ML. VRD. TMT/10118, s. 30-52.

4.iii. Kemer Mahallesi

Kayıtlarda 136 hane görülen bu mahallenin 1. Hanesinde Papaz Kurail oğlu Atanaş, 2. Hanesinde ise diğer papaz Vasili oğlu Kurail kayıtlı olup ikisi de vergiden muaftır. Toplam beş hanede emläke dair bir şey olmayıp şunun bunun ianesiyle geçindiklerini görüyoruz. 118. Hanede kayıtlı Yani oğlu Yorgi Burdur'a taşınmıştır. Bu mahalledeki mesleklerin dağılımı da şöyledir:

“Papaz:2, Tüccar:4, Terzi:24, Amele:6, Çarhçı:11, Duvarcı:16, Bohçacı:31, Kuyumcu:3, Astarıcı:2, Dülger:4, Yağcı (Revgancı):2, Kasap:1, Boyacı:2, Hizmetkar:3, Basmacı:4, Tütüncü (Duhancı):1, Körükçü:2, Değirmenci: 1, Helvacı:3, Eskiçi:1, Çulhacı:3, Çocuk:2, Mecnûn:2, Teb ‘a (Yabancı Uyruklu):1

Bu mahallelerin daha çok dokumacılık ve esnafılık sahasında faaliyet gösterdiği ve zanaatkâr ağırlıklı olduğu görülür. Mahallede yaşayanların iktisadi yönden çok ileri durumda olmadıkları alınan temettuat oranına da yansır. Mahalleden 112.996 kuruş temettuat ve 10.340 kuruş vergi alınacaktır.²¹

4.iii. Emre Mahallesi

64 hanelik Emre Mahallesi'nin 1 ve 2 nolu hanelerinde papazlık yapan İstavri oğlu Latoras ve Mihail kayıtlıdır. Görevleri dolayısıyla bunlar vergiden muaftır. Üç hanede emläke dair bir şey bulunmamaktadır. 39 haneye kayıtlı İlyas oğlu Durmuş'un İzmir'de tüccarlık yaptığı görülmektedir. Üç hanede emläke dair bir şey olmadığı bunlardan birinin borcu dolayısıyla firar ettiği diğer ikisinin de çocuk ve deli olduğu görülür. Mahalledeki meslek dağılımı şöyledir:

“Papaz:2, Tüccar:6, Bohçacı:11, Kuyumcu:7, Körükçü:1, Amele:6, Hizmetkâr:2, Terzi:15, Yapıcı:5, Astarıcı:5, Çarhçı:3, Çocuk:1, Mecnûn:1, Duvarcı:1”

Emre'nin hane sayısının azlığına rağmen mali yönden iyi olduğu beşte birinin tüccar ve kuyumcu olmasından anlaşılır. Mahallenin ağırlığını yine dokumacılıkla uğraşanlar çekmektedir. Terzileri de katarsak yarıya yakını bu işlerle uğraşır.²²

²¹ A.g.e., s. 53-73.

²² A.g.e., s. 74-85.

4.iiii. Ermeni Mahallesi

Isparta'ya Ermeni iskanı çok öncelere dayanmaz. Sadrıâzam Çelik Mehmed Paşa zamanında (1738) İran'dan kaçıp Osmanlılara sığınan Ermenilerden bir grup Isparta'ya getirilmiş ve Acem Hanı denilen hana yerleştirilmiştir. daha sonra bunların yerleştirildikleri mahalleye de Acemler adı verilmiştir. Bilahare 1810'lu yıllarda Ermeniler kendi adlarıyla mahallenin ismini kullanmaya başlamışlardır.²³

71 haneden oluşan Ermeni Mahallesinin 1. ve 3. hanelerinde kayıtlı bulunan Karabet ve Agob oğlu Karabet papaz oldukları için vergiden muaftırlar. 37. Hanede kayıtlı Kozakoğlu Nikos Elmalı'ya göçmüştür. Dört hanede ise emlaka dair bir şey gözükmemektedir. Bunlardan birinin fakir, birinin malul diğerlerinin de çocuk olduğu görülür. Yetmiş bir hanenin mesleklere göre dağılımı şu şekildedir:

“Papaz:2, Terzi:24, Bohçacı:12, Çulhacı:6, Basmacı:1, Elekçi:2, Tüccar:3, Amele:4, Çarhçı:4, Saatçi:1, Kalaycı:1, Çakıcı:2, Kuyumcu:1, Çocuk:1, Kadın:3 (kocalarının yerine mükellef yazılmışlardır.)”

Ermeni Mahallesi'nin mali yönden güçlü olmadığı daha çok zanaatkâr olarak hayatlarını sürdürdükleri görülmektedir. Mahallede bir kuyumcunun ikamet etmesi para işiyle uğraşmadıklarının bir delilidir. Mahallenin toplam gelirin kendilerinden nüfusa küçük olan Emre Mahallesi'nden de az olduğu görülür. Mahalleye bağlı olarak gösterilen Elekçi taifesi de gelir seviyesini düşürmektedir. Ermeni Mahallesi'nin yıllık temettuatı 60.448 vergisi de 2080 kuruştur. Isparta Hristiyan reyâsından yılda toplanan temettuat 576.956 kuruş, vergi miktarı da 46.071 kuruştur. Bölgesinin diğer gelir durumunu gösteren diğer bir gösterge de Cizye Defterleridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan 1267 tarihli Hamid Sancağı'na ait Cizye defterinde yedi mahalleden bahsedilmektedir. Ermeni Mahallesi'ne bağlı Elekçiyen taifesinin dışında “Hoyran kazasında perakende olarak geşt ü güzâr eden ve Isparta nüfusuna kayıtlı elekçiyenin” da ayrı bir mahalle olarak alındığını görüyoruz. Merkezde tahsil edilen cizye oranları ise şu şekildedir:

‘Ala (yüksek)	: 61 kişi	3660 kuruş
Evsât (orta)	: 325 kişi	9760 kuruş

²³ Böcüzâde S.Sami, *Kuruluşunda Bugüne Kadar Isparta Tarihi*, İstanbul 1983, s. 30.

Ednâ (düşük)	: 603 kişi	9040 kuruş
Toplam	: 989 kişi	22445 kuruş

22.445 kuruş cizye tahsil edilmesine rağmen aslında 24.430 kuruşun gerçekte tahsili yoluna gidilmesinin gerektiğini, 2040 kuruşluk açığın 1260 tahririnden sonra vuku bulan bilâveled (çocuksuz) ölüm, alîl, medyûn (borçlu), terk-i vatan gibi sebeplerden oluştuğu ve yüzde onluk bir oranın tahsil edilemediği ortaya çıkmıştır. Bu meblağın tesviyesi için kimseye bir zorlama yapılmaması yönünde İstiro veledi Anastas, Meldi veledi Yani, Atanos veledi Lazari, İstrati veledi Nikola, Mihail veledi İstavri tarafından bir dilekçe verildiği de görülmektedir.²⁴ Defter iyice incelendiğinde görülür ki, hiç ödeyemeyecek yüzde onluk bir gruba karşılık gelir durumu çok iyi olan kişilerin Çaviş ve Temel'de yüzde on, Kemer ve Emre Mahallelerinde yüzde beş, Ermeni Mahallesi'nde ise bu oranın yüzde bir buçuk düzeylerine inmektedir. Elekçi Mahallesi'nde iyi durumda olan kimse yoktur.

Sonuç

1844 yılında, Isparta'nın mâlî ve ticari yapısında vazgeçilemez bir unsur olarak görülen gayri müslim nüfus bir zamanlar afyon, bugası ve dokumacılık mamullerinin pazarlanması ve dışarıya satılmasında önemli görevler ifa ettiler. Isparta'nın ticari kalkınması için gerekli zihni hazırlığı bu vatandaşlarımız temin etti. Şehrin yeni ilerlemeler ve dönüşümlere ayak uyduramamasının neticesinde oluşan işsizlik ve ekonomik bunalım sonucunda elit tüccar tabakası Isparta'dan daha gelişmiş yerlere gitti. Bunların yerini maalesef yerli tüccarlarımız dolduramadı. Şehir tamamen el sanatlarıyla geçinmeye zorlanan bir mali yapının içine itildi. Üstüne üstlük Cumhuriyetin ilanıyla burada esnaf ve sanatkar olarak yaşamlarını sürdüren Hristiyanlar için yeni bir dönem başladı. 1923'de yürürlüğe giren Mübadele Kanunu'yla şehirde önemli bir nüfus yoğunluğu da oluşturamayan Rum ve Ermeniler, Türkiye dışına çıktılar. Bu çıkışa birlikte Isparta ikinci bir sarsıntı geçirdi. Geleceğin Isparta'sını birlikte kuracak olan kadrolar ayrılmak zorunda kaldı. Tüm bunalımlardan kurtularak bugünlere gelen Isparta kentini 21. Yüzyıla hazırlamak için geleneksel ticari faaliyet alanlarını daha çağdaş ve ileri bir konuma getirmek hepimizin boynuna bir borçtur.

²⁴ BOA. ML. VRD. CHM/1248, 1267-1.0

Bibliyografya

- Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimât ve Nüfûs" Belleten, 15/60.
- Arundell, Asia Minor, 2 Cild, London 1834
- Augustinos, Gerasimos, Küçük Asya Rumları, (Çev:Devrim Evcı) Ankara, 1997.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 1992,
- BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul), ML.VRD.TMT/10118, Tarih:1260-1261
- Çadırcı, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatı" Belleten, 34/135 1970, Ankara,
- Dağlıoğlu, Hikmet T. "Isparta Vilayeti için Yazılmış Ecnebi Kaynaklardaki Coğrafi ve Tarihsel Bilgiler" ÜN Dergisi, Cild:2, Nisan 1935,
- Engelhard, Türkiye ve Tanzimat, (Çev:Ali Reşâd) İstanbul, 1317.
- Faruki, Süreyya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1993.
- Göyünç, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında" İÜEF.Tarih Dergisi, C.32, 1979 İstanbul.
- İnalcık, Halil, "V.Beynelmilel dnomastik İlimler Kongresi" Belleten, XX.Cild, S.78, Nisan 1956, Ankara.
- İslam Ansiklopedisi "Tanzimat" C.11,
- Karal Enver Ziya, "Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri (1718-1839) Tanzimat I, İstanbul 1940.
- Köstüklü, Nuri, 1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye, Konya 1993,
- Kuran, Ahmet Bedevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1959.
- Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1987.
- Pakalın, M. Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III C., MEB. Yayınları, İstanbul 1983
- Süleyman Sami, Böcüzâde, Kuruluşundan Bu güne Kadar Isparta Tarihi, İstanbul 1983.
- Süleyman Şükrü Bey, Seyahat-ı Kübra, Petersburg 1907.
- ÜN Dergisi, C.7, S.73-74, Nisan-Mayıs 1940.